

VENÄLÄISET SOTILASARKISTOT SUOMESSA 1920-LUVULLA

Kirj. Pekka Henttonen

Johdanto

Suomen itsenäistyessä vuonna 1917 Venäjälle jäi useita Suomen kannalta merkittäviä arkistoja, joista tärkein oli Pietarissa toimineen valtiosihteerinviraston arkisto. Toisaalta Suomessa oli sekalainen joukko lähinnä venäläisten sotilasviranomaisten asiakirjoja, joilla ei ollut Suomelle ainakaan vastaavaa merkitystä. Tarton rauhansopimuksen 29. artiklassa vuonna 1920 sovittiin periaatteellisesti näiden asiakirjojen vaihtamisesta. Sopimuksen mukaan molemmat maat sitoutuivat luovuttamaan toiselle ne arkistot ja asiakirjat, jotka "yksinomaan tai pääasiallisesti" koskivat toista osapuolta ja sen historiaa. Erikseen artiklassa tunnustettiin Venäjän oikeus valtiosihteerinviraston arkistossa oleviin Venäjään ja sen historiaan liittyviin asiakirjoihin.¹ Rauhansopimuksessa ei ollut tätä yksityiskohtaisempia määräyksiä vaihdettavista asiakirjoista, joten tässä oli vasta alku varsinaisille arkistojenvaihtoneuvotteluille. Tarkempi sopimus solmittiin 18. kesäkuuta 1924, mutta sopimus jätti avoimeksi esimerkiksi valtiosihteerinviraston arkiston riidanalaisen osan kohtalon. Arkistojenvaihdon voi katsoa käytännössä päättyneen vuonna 1931, jolloin asiaa hoitanut komitea lakkautettiin ja sen jäljelle jääneet tehtävät siirrettiin Valtionarkistolle.

Arkistojen vaihtoneuvotteluja ei käsitellä tässä artikkelissa. Sen sijaan keskitytään siihen, miten arkistojen vaihdon toista osapuolta, venäläisiä sotilasarkistoja, kohdeltiin Suomessa vuosina 1918-1930. Tältä kannalta katsottuna venäläisten sotilasarkistojen historian tarkastelu on aloitettava jo ajasta pari vuotta ennen Tarton rauhansopimusta, eli hetkestä jolloin ne joutuivat suomalaisten haltuun.

¹ Tarton rauhansopimuksen 29. artikla, asetuskok. nro 21/1921.

Asiakirjojen joutuminen suomalaisille

Valtaosa arkistoista siirtyi suomalaisille sotasaaliina keväällä 1918, mutta ainakin kenraalikuvernööri Seynin asunnosta oli takavarikoitu asiakirjoja jo keväällä 1917². Sodan jälkeen venäläisiltä jääneet asiakirjat joutuivat usein tuuliajolle. Joissain tapauksissa ne otti haltuunsa toimintaa jatkava suomalainen viranomaisena.³

Kenellekään viranomaiselle kuulumattomat sotasaalisasiakirjat päätyivät 21. kesäkuuta 1918 perustetun sotasaaliskeskusosaston haltuun, joka kokosi niitä eri osista maata.⁴ Sotasaaliskeskusosaston tärkein säilytyspaikka oli Kaasutehtaankadun makasiini Helsingissä, mutta myös muualla Suomessa asiakirjoja oli keskitetty yhteen paikkaan. Esimerkiksi Viipurissa paikallinen sotasaalisosasto kokosi asiakirjoja Viipurin linnasta ja muista paikoista entisen insinöörihallituksen huoneistoon.⁵ Kolmisenkymmentä laatikkoa sekalaisia asiakirjoja oli myös Vaasan läänin maanmittauskonttorin ullakolla.⁶

Sotasaaliskeskusosaston lisäksi arkistoilla oli kaksi muutakin kerääjää. Myös Sota-arkisto (eli silloinen sota-asiaintoimituskunnan arkisto) keräsi itselleen aineistoa yhteistyössä sotasaaliskeskusosaston kanssa. Kun armeijan intendentuuriosastot ja muut vastaavat elimet lopettivat toimintansa, ne luovuttivat hallussaan olleet arkistoaineistot alueensa sotasaaliskonttorille, joka siirsi ne joko sotasaaliskeskusosastolle Helsinkiin tai joskus suoraan Sota-arkistoon.⁷ Sota-arkiston ongelmana oli kuitenkin tilanpuute, jonka vuoksi se ei voinut ottaa kaikkea tarjottua aineistoa vastaan.⁸ Arkiston valintaperusteena oli

² *Prokuraattorintoimituskunnan kirje- ja päätöstaltio 19.4.1917 nro 358 (Prok.tk., Db: 106, Valtionarkisto, Helsinki (VA)).*

³ *Tällaisia toiminnanjatkajia olivat ainakin kutsuntatoimistot, jotka luovuttivat Sota-arkistoon autonomian aikaiset asiakirjansa vasta 1920-luvun lopulla, ks. esim. Etelä-Savon kutsuntatoimisto Sota-arkistolle 16.8.1928 nro 3238 (Sota-arkiston virka-arkisto (SArkVa), F: 11, Sota-arkisto, Helsinki (SA)).*

⁴ *Ehdotus arkistotoimikunnan vastauskirjeeksi suomalais-venäläisen keskuskomitean suomalaiselle valtuuskunnalle 6.4.1922 (Arkistojenvaihtokomitea (AVK), kansio 2, nro 12, VA).*

⁵ *K. Soikkeli W. Thesleffille 3.8.1918 (SArkVA, F:1, nro 4/1918, SA).*

⁶ *Sotasaaliskeskusosasto (SSKO) sota-arkistonhoitajalle (SAH) 27.11.1919 I.4651/11746 dnro 1657a (SArkVa, F:2, nro 245, SA).*

⁷ *Vaasan läänin sotasaaliskonttori (SSK) sai piiri-intendentuurilta yhdeksän laatikkoa sotilaspiirin päällikön arkistoa, konttori taisteluvälineiden hankintaosastolle 27.8.1918 EAH/MD (SArkVa, F:1, numeroimaton, SA), sotasaaliskomisari, eversti Grönlund luovutti 15.3.1919 Sota-arkistolle viisi laatikkoa Hangon venäläisen linnarakennuskonttorin asiakirjoja ja piirustuksia (SArkVa, F:2, nro72, SA).*

⁸ *Uudenmaan läänin SSK 27.11.1918 nro 2879 D3719 SArk:lle ja G. Topeliuksen merkintä kirjeessä 17.1.1919 (SArkVa, F:1, numeroimaton, SA), SA Hämeenlinnan varusvarikolle 2.11.1920 (SArkVa, F:3, nro 265, SA).*

usein asiakirjojen "sotatekninen" arvo eivätkä esimerkiksi historialliset tai kulttuurisyyt.⁹

Valikoiden arkisto saattoi kuitenkin ottaa myös muunlaista aineistoa. Sota-arkisto pyysi sotasaaliskeskusosaston Kaasutehtaankadunkadun makasiinista itselleen ainakin kaikki Viipuria käsittelevät 1700-luvun ja 1800-luvun alun asiakirjat, jotka Viipurin sotasaalisosasto oli toimittanut Helsinkiin.¹⁰ Sota-arkisto kokosi itselleen myöskin venäläisen sotilaskirjallisuuden kokoelmaa ja arkistolle varattua arkisto- ja kirjastoaineistoa oli Kaasutehtaankadun makasiinin tiloissa vuoden 1921 elokuussa parisenkymmentä laatikkoa odottamassa siirtoa.¹¹ Arkisto sai myös suoraan asiakirjoja suojeluskunnilta ja varusvarikoilta.¹²

Sotasaaliskeskusosaston ja Sota-arkiston ohella kolmas merkittävä arkistojen kokooja oli Muinaistieteellisen toimikunnan intendentti Juhani Rinne, joka sai senaatilta 12.7.1918 määräyksen ryhtyä toimenpiteisiin kootakseen ja suojellakseen häviöltä ja vahingolta "arkistoja, kirjastoja sekä muita kokoelmia, joilla oli tieteellistä tahi taiteellista arvoa". Tehtävän määrittely kattoi siis arkistojen lisäksi myös kirjastot ja esinekokoelmat.¹³ Rinteen toiminta ulottui periaatteessa koko maahan ja hän olikin yhteydessä myös maaseutukaupunkeihin. Suomenlinnaan kuljetettiin myös muualta Helsingistä suuri määrä asiakirjoja.¹⁴ Toisin kuin Sotasaaliskeskusosastolla tai Sota-arkistolla Rinteen keräystyön pohjana olivat kulttuurihistorialliset näkökohdat.

Asiakirjoihin kohdistunut kiinnostus

"Nyt nousee kysymys, mitä näin kertyneellä ja kertyvällä asiakirjamassalla oikeastaan tehdään. Tarvitsee olla historiallista arkistomiehen silmää voidakseen havaita, ettei se suunnitelma, jota muutamat näkyvät mielessään hautovan ja joka tarkoittaa niiden hävittämistä, ainakin suurimmaksi osaksi, ole

⁹ SA:n kirjeen SSKOLle konsepti, syyskuu 1918 (SArkVa, F:1, numeroimaton, SA).

¹⁰ SAH SSKORlle 27.8.1921 nro 319 (SArkVa, F:4, SA), myös SAH Viipurin sotasaalisos. pääll. 28.5.1920 nro 163, jossa pyydetään lähettämään komendanttihakituksen asiakirjat 1700-luvulta (SArkVa, F:3, nro 163, SA).

¹¹ SAH sotamin. keskusos. pääll. 3.8.1921 nro 292 (SArkVa, F:4, SA).

¹² Ainakin Kemin suojeluskunnalta 3 kollia, suojeluskunta SA:lle 30.6.1920 nro 454.20 (SArkVa, F:3, nro 190, SA), SA Hämeenlinnan varusvarikolle 2.11.1920 (SArkVa, F:3, nro 265, SA).

¹³ Sen. tal.os. ptk. 12.7.1918 (Sen. tal.os., VII 433/1918, VA), jäljennös kirkollis- ja opetustoimituskunnan kirjeestä J. Rinteelle 12.7.1918 nro 590 (SArkVa, F:1, numeroimaton, SA).

¹⁴ Valtiolinnainhoitaja J. Rinne senaatille 31.7.1918 nro 15, Sen. tal.os. 248/43 KD 1918 (VA) ja 14.2.1919 nro 25 (SArkVa, F:1, nro 73/1919, SA) sekä K. Ylösen raportti 16.4.1925, s. 8 (ulkoasiainministeriön arkistojenvaihtoasiakirjat (UM 12 G10), kans. 2, "Arkistojen vaihto II", Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsinki (UM)).

tarkoituksenmukainen. Tosin me sydämestämme vihaamme tuota rappeutunutta venäläistä sotilaslaitosta, meitä yksinpä iljettää se ikävä tomunhaju, mikä näissä asiakirjoissa on, mutta sittenkin katson, että ne voisivat vielä joskus tehdä jotain palvelusta meidän sotilaslaitoksellemme.

Kaarlo Soikkelin kirjeestä sotaministeri W. Thesleffille 3.8.1918¹⁵

Lehtori Kaarlo Soikkeli, josta myöhemmin vuonna 1926 tuli sota-arkistonhoitaja, perusteli venäläisten asiakirjojen säilyttämistä ja luettelointia sillä, että ne olisivat ainoaa mahdollista materiaalia Suomen armeijan tuleville upseereille heidän tehdessään opinnäytetöitään: muita sotilasarkistojahan Suomessa ei Soikkelin mukaan juuri ollut eikä muiden maiden vastaaviin ollut tapana päästää ulkomaalaisia.¹⁶

Soikkelilla oli "historiallista arkistomiehen silmää", mutta yleisesti ottaen muut näkökohdat ohjasivat suhtautumista asiakirjoihin. Ennen Tarton rauhansopimusta suomalaiset saattoivat vapaasti valita suhtautumisensa venäläisiin arkistoihin. Sopimuksen jälkeen oli selvää, että asiakirjoilla oli suomalaisillekin ainakin välinearvoa hankittaessa Suomelle tärkeitä arkistoja Venäjältä, mutta ennen sopimuksen syntyä tilanne oli toinen.

Kun venäläiset arkistot olivat enimmäkseen sotilasarkistoja ja ne ensimmäisenä yleensä joutuivat armeijan käsiin, niistä tietysti etsittiin sotilaalliselta kannalta tärkeitä tietoja. Puolustusrakennelmien piirustusten, sotilaallis-topografisten karttojen ja muiden vastaavien asiakirjojen arvosta oltiin yleisemmin yksimielisiä. Jossain määrin huomiota kiinnitettiin asiakirjojen arvoon juridisten tietojen antajana osoittamassa esim. tehtyjä maksusitoumuksia tai omistusoikeutta.¹⁷

Asiakirjoista etsittiin myös tietoja yhteistyöstä venäläisten kanssa joko tsaarinvallan tai sisällissodan aikana. Keskeinen käydyn sodan vuoksi asiakirjoja takavarikoitunut elin oli Valtiorikosasiain tiedusteluosasto (yksi myöhemmän yleisesikunnan osasto Ie:n edeltäjästä), jolla oli arkistoaineistoa kevätkesällä 1918 kolmessa säilytyspaikassa Helsingissä.¹⁸

Tiedusteluosastolle joutui ainakin Punanotkonkatu 4:ssä ollut Suomen sotilaspöytäkirjojen piiriarkisto, joka takavarikoitiin 15. toukokuuta 1918.¹⁹ Samoin osaston hallussa oli noin 70 laatikollista venäläisen tykistöhallituksen asiakirjoja

¹⁵ *SArkVa, nro 4/1918, F: 1, SA.*

¹⁶ *K. Soikkeli W. Thesleffille 3.8.1918 (SArkVa, F:l, nro 4/1918, SA).*

¹⁷ *Viaporin sotasataman arkistoa tarkastanut eversti Alexander Björklund SAH:lle 4.7.1918 (SArkVa, F:l, numeroimaton, SA).*

¹⁸ *Säilytyspaikat olivat Albertinkatu 4, Bulevardinkatu 21 ja Vuorimiehenkatu 12. Viimeksi mainitussa oli venäläisen insinöörihallituksen arkistoa, joka sittemmin siirrettiin Valion kellarista Apollon taloon Etelä-Esplaniadi 10:een, Sota-as.tk. 15.10.1918 tied.os. (SArkVa, F:l, nro 9/1918, SA).*

¹⁹ *Esik. tied.os. 13.7.1918 nro 2767 sot.as.toim.kunnalle (SArkVa, numeroimaton, F: 1, SA). — Venäjäksi "Okrugnyj arhiv byvsago Finljandskago voennago okruga".*

sekä lisäksi insinöörihallituksen ja santarmilaitoksen arkistoa.²⁰ Nämä asiakirjat tarkasti kolmimiehinen ryhmä, johon kuuluivat kapteeni Donner, filosofian tohtori A. A. Koskenjaakko ja vänrikki H. H. Sundström. Ryhmä suositteli kaikkien asiakirjojen siirtämistä Valtionarkistoon lukuun ottamatta santarmipapereita, joiden oli annettava olla tiedusteluosastolla niin kauan kuin se oli osaston mielestä tarpeen.²¹ Tiedusteluosaston asiakirjat siirrettiin kuitenkin osaston lakkauttamisen jälkeen Muinaistieteellisen toimikunnan intendentin, tohtori Juhani Rinteen haltuun eikä Valtionarkistoon.²² Tiedusteluosaston lisäksi myös prokuraattorin-toimituskunta oli kiinnostunut santarmiarkistoista.²³

Historiantutkimuksen intressit olivat melko vähäisellä sijalla pohdittaessa asiakirjojen merkitystä. Soikkeli huomasi ne, mutta rajasi mahdolliset arkistoista kiinnostuneet sotilaisiin. Myöhemmin arkistojenvaihtokomitea oli sitä mieltä, että Suomen historiantutkimukselle tärkeistä asiakirjoista olisi laadittava niin tarkat luettelot, että niistä olisi hyötyä asiakirjojen luovuttamisen jälkeenkin, mutta muuten tieteellisen tutkimuksen tarpeet eivät olleet juuri esillä.²⁴

Asiakirjoja kohdanneet tuhot

Kun myöhemmin ryhdyttiin selvittämään, mitä arkistoille oli tapahtunut vuosina 1917–21 joko ennen niiden joutumista suomalaisille tai suomalaisten käsissä, huomattiin heti, että kokonaisuus näytti sekavalta eikä kovinkaan hyvältä arkistojen kannalta. Osa asiakirjoista oli kadonnut sodan melskeissä ja osan arveltiin punaisten siirtäneen Venäjälle. Viipurin kaupungin poliisimestari vahvisti, että ainakin venäläisen opettajaseminaarin omaisuutta oli viety Venäjälle.²⁵ Oli olemassa tietoja, joiden mukaan Suomeen sijoitettuna olleille venäläisille joukko-osastoille oli annettu vuonna 1917 määräys arkistojen kokoamisesta tiettyihin paikkoihin ilmeisesti niiden Venäjälle viemistä varten ja että ainakin Venäjän laivasto oli vienyt mukanaan asiakirjoja poistuessaan Helsingin vesiltä keväällä 1918.²⁶

Itsenäistymisen jälkeen asiakirjoja oli viranomaisten toimesta siirretty alkuperäisistä säilytyspaikoistaan ja ne olivat tällöin joutuneet epäjärjestykseen. Erityisesti näin oli käynyt saksalaisten maassaoloaikana kasarmirakennuksia

²⁰ *Sot.as.tk. 19.7.1918 esik. tied.os. pääl. (SArkVa, F:l, numeroimaton, SA).*

²¹ *Yleisesik. os. Ie sot.as.tk:lle 5.8.1918 nro 614 (SArkVa, F:l, numeroimaton, SA).*

²² *Valtiorikosas. tied.os. sota-as.tk:lle 20.10.1918 nro 3469 (SArkVa, F:l, nro 20/1918, SA)*
ja sen liite.

²³ *Ks. lukua santarmiarkistoista.*

²⁴ *AVK ptk. 6.5.1925 § 1 (AVK, kans. 1, VA).*

²⁵ *Viipurin kaup. pol.mest. 2.5.1924 nro 2794/II suom. valtuuskunnalle (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto I", UM).*

²⁶ *K. Ylösen vastaus 22.3.1930, joka perustaa tietonsa tarkemmin määrittelemättömään "jo luovutettuun asiakirjaan" (UM 12 G10, kans. 3, "Arkistojen vaihto VII", UM).*

tyhjennettäessä. Asiakirjoja oli jopa levitelty Suomenlinnan nurmikolle. Asialla eivät suinkaan olleet vallankumoukselliset vaan niitä "takavarikoineet" suomalaiset joukko-osastot.²⁷ Kun Rinne v. 1919 kertoi senaatilta saamastaan tehtävästä koota asiakirjoja ja muuta aineistoa, hän selitti sen syyksi senaatin saaneen tietää, että tuo takavarikoiminen "oli tapahtunut vähemmän järjestelmällisesti ja tavalla joka arkistojen käsittelyssä ei ole tavallista ja että siinä ei oltu menetelty sen huolellisemmin kuin että tärkeitä arkistojen osia oli yksinkertaisesti heitetty säilytyshuoneidensa ikkunoista pihalle".

Muidenkin lähteiden mukaan Suomenlinnassa oli asiakirjoja joutunut kadoksiin huomattavia määriä. Kun linnoitusta ei koskaan ehditty luovuttaa Suomen Punaiselle Kaartille, niin vastuu tuhoista lienee joko venäläisillä itsellään tai Suomen valkoisilla. Arkistojen vaihdossa keskeisessä asemassa olleelle valtiosihteerinviraston viimeiselle arkistonhoitajalle, valtioneuvos Kaarlo Ylöselle kerrottiin, että viranomaiset olivat tyhjentäessään kiireessä Suomenlinnan kasarmeja vedättäneet "useita hevostenmuotoisia" venäläisiä asiakirjoja kuoppaan, joka täytettiin sitten mullalla. Ylönen kävi katsomassa nokkosten peittämää paikkaa kesällä 1922, mutta ei katsonut aiheelliseksi ryhtyä kaivauksiin, koska se olisi tuonut ilmi asiakirjojen kohtalon ja aiheuttanut pahastumista venäläisessä neuvotteluosapuolella.²⁸ Ylösen kuuleman mukaan Suomenlinnassa oli arkistoja käytetty myös polttoaineena.²⁹ Asiakirjat olivat muuallakin Suomessa olleet usein vähintäänkin tuulijolla.³⁰

Tarton rauhansopimukseen ei välittömästi lopettanut arkistojen tuhoutumista. Osa Sotasaaliskeskusosaston hallussa olleista asiakirjoista myytiin raaka-aineeksi paperitehtaille. Se näyttää—paradoksaalista kyllä—aiheutuneen Tarton rauhansopimuksen jälkitilanteesta ja suomalaisten alkavasta valmistautumisesta arkistojenvaihtoon. Suomalais-venäläisen keskuskomitean suomalainen valtuuskunta lähetti nimittäin 8. elokuuta 1921 Sotasaaliskeskusosastolle kirjelmän, jossa se pyysi osastoa ensi tilassa toimittamaan luettelon sen hallussa olevista venäläisistä arkistoista ja kirjastoista.

Luettelointi oli kuitenkin hidasta—sehän oli kestänyt jo pari vuotta—ja edessä hämötti jo Sotasaaliskeskusosaston toiminnan lakkauttaminen. Keskusosasto pyysi tämän vuoksi 15.8. luetteloinnista ohjeita valtiovarainministeriöltä. Sotasaaliskeskusosaston Kaasutehtaankadun makasiiniin lähetetty valtiovarainministeriön esittelijäsihteeri, varatuomari John Helien päätyi tutkittuaan tilanteen suosittamaan ministeriölle että "kysymyksessä

²⁷ Tanskanen, *Aatos: Venäläiset Suomen sisällissodassa vuonna 1918. Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 91 (Tampere 1978), s. 47.*

²⁸ Ylöselle oli väitetty, että kuoppaan ajo olisi tapahtunut vuonna 1919, mutta hän itsekin piti sitä kyseenalaisena. Todennäköisempi ajankohta olisi vuoden 1918 kevät, jolloin suomalaiset ottivat Suomenlinnan haltuunsa, K. Ylösen raportti 16.4.1925, s. 9–10 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM).

²⁹ K. Ylösen P.M. kesäkuulta 1924 "koskeva Venäjälle luovutettavien arkistojen hoitoa", (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto I", UM).

³⁰ K. Soikkeli W. Thesleffille 3.8.1918 (SArkVa, F:l, nro 4, SA).

olevassa varastohuoneessa oleva suuri määrä hylkypaperia (rykmenttien tilikirjoja, diarioita ym.) ovat hetimiten myytävät jollekin paperitehtaalte, ollen myyty tavara niinkään hetimiten varastosta poiskuljetettava". Valtiovarainministeriön antama määräys oli Hellenin esityksen mukainen paitsi sitä, että suluissa olevat ja "hylkypaperia" täsmentävät määreet oli jätetty pois.³¹ Ylönen sai sitten myöhemmin kuulla, että asiakirjoja oli ministeriön luvalla myyty paperitehtaisiin.³²

On vaikea sanoa, kuinka paljon varsinaisia asiakirjoja lopulta hävitettiin tätä kautta, koska makasiinissa oli runsaasti myös venäläistä kirjallisuutta, jota käsiteltiin, luetteloidtiin ja mahdollisesti myös hävitettiin yhdessä arkistoaineiston kanssa. Hellenin käynnin aikaan aineistosta oli luetteloitu kolme neljäsosaa. Tehtaille myynti kohdistui ilmeisesti osaan luetteloimatta olleesta neljänneksestä.³³

Myöhemmin vuonna 1922 ulkoasiainministeriön alainen arkistotoimikunta ehdotti suomalais-venäläisen keskuskomitean suomalaiselle valtuuskunnalle, että arkistoja hallussaan pitävät velvoitettaisiin huolehtimaan siitä, ettei venäläisiä asiakirjoja hävitetä ja että ne säilytetään erillään muista arkistoista, mutta toimikunta oli asiassa ainakin osittain liikkeellä liian myöhään.³⁴

Mutta jos suomalaiset kohtelivat arkistoja huonosti, niin ei venäläisenkään osapuoli voinut kehuskella menettelyillään. Kaikkia suomalaisia kiinnostavia arkistoja ei löydetty Venäjältä eikä niitä myöskään voitu luovuttaa. Tammikuussa 1925 kävi ilmi, että "Punainen aamurusko" -nimisessä osuuskaupassa oli myyty tavaraa valtiosihteerinviraston asiakirjoista valmistetuissa paperipusseissa. Asiakirjojen tie arkistosta pusseiksi jäi selvittämättä.³⁵

³¹ Valtiovarainministeriö (VM) SSKO:lle 24.8.1921 nro 1528 (VM, Da: 8, VA). — Myös Suomenlinnan arkistoja oli Rinteen arvelun mukaan annettu paperi tehtaisiin, valtiolinnainhoitaja sotamin. 6.2.1919 nro 19 (SArkVa, F:2, nro 29/1919, SA).

³² Ylösen raportti 16.4.1925, s. 4 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM).

³³ SSKO VM:lle 15.8.1921 nro 1.618/3449, sen liitteenä oleva jäljennös Suomalais-venäläisen keskuskomitean suomalaisen valtuuskunnan kirjeestä SSKO:lle 8.8.1921 nro 36 ja John Hellenin muistio VM:lle 19.8.1921 (VM 63/373 KD 1921, VA). — Toisaalta toisten tietojen mukaan keväällä 1922 — eli myynnin jälkeen — "järjestettyä ja kvantitatiivisesti luetteloont vietyä" materiaalia oli vasta kymmenesosa koko asiakirjavarastosta. Jos tämä tieto pitää paikkansa, paperitehtaisiin lähetetty osa saattaa olla suurempi. Tätä tietoa vastaan puhuu se seikka, että SSKO lähetti syyskuussa suomalaiselle valtuuskunnalle oman ilmoituksensa mukaan täydellisen luettelon hallussaan olevista asiakirja- ja kirjakokoelmista, joten luetteloimatta ei keväällä 1922 pitänyt olla enää juuri mitään, ks. ehdotusta arkistotoimikunnan vastauskirjeeksi suomalais-venäläisen keskuskomitean suomalaiselle valtuuskunnalle 6.4.1922 (AVK, kansio 2, nro 12, VA).

³⁴ Arkistotoimikunnan kirjekonsepti 9.2.1922 (AVK, 12, kans. 2, VA).

³⁵ Suomen pääkonsulinvirasto UM:lle 29.1.1925 nro 204, (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM).

Arkistojen hoito suomalaisten käsissä

Siinä vaiheessa kun venäläisistä arkistoista tuli Tarton rauhansopimuksen nojalla ulkoasiainhallinnon asia, ne olivat jo auttamatta sekaisin ja osin tulleet tahallisesti tai välinpitämättömyyden vuoksi hävitetyiksi.

Arkistot olivat joutuneet myös hajalleen useille hallinnonaloille. 1920-luvun alussa niiden hallussapitäjiä oli useita. Sotasaaliskeskusosasto oli alistettu valtiovarainministeriölle, Muinaistieteellisen toimikunnan kokoelmat Suomenlinnassa opetusministeriölle, Sota-arkisto puolustusministeriölle ja itse arkistojen vaihdosta neuvotteli ulkoasiainhallinto. Tämän lisäksi arkistoja oli vielä eri sotilasviranomaisilla. Samalla tavalla myös arkistoja läpikäyneitä ja niitä "tarkastaneita" henkilöitä tai ryhmiä oli useita.

Arkistojen vaihtoneuvottelujen kannalta olisi epäilemättä ollut helpointa, jos asiakirjat olisivat olleet yhdessä paikassa saman viranomaisen hallussa, mutta näin ei ollut. Tarton rauhansopimuksen jälkeen arkistojenhoitoa kuitenkin keskitettiin siten, että Sotasaaliskeskusosaston arkistoja järjestävä osasto siirrettiin suomalais-venäläisen keskuskomitean alaiseksi joulukuun lopussa vuonna 1921³⁶ ja myös Suomenlinnassa olleet arkistot joutuivat arkistojenvaihtosopimuksesta neuvottelevien henkilöiden vastuulle.³⁷ Myöhemmin vaihtosopimuksen tultua vuonna 1924 allekirjoitetuksi Ylönen nimitettiin arkistojen hoitajaksi niiden luovutukseen saakka.³⁸ Sotasaaliskeskusosaston ja Suomenlinnan arkistot tulivat tällä tavalla ulkoasiainhallinnon ja arkistoneuvottelijoiden valvontaan.

Kokonaisuudesta vastuussa olevaa elintä tai henkilöä ei kuitenkaan ollut edes tältä osin olemassa ennen vuoden 1921 loppua. Lisäksi juopa sotilasviranomaisten ja muiden arkistojen hallussapitäjien välillä jäi sovittamatta. Sotaministeriö ja sen alaiset laitokset eivät olleet edustettuna ulkoasiainministeriön alaisessa arkistotoimikunnassa tai arkistojenvaihtokomiteassa. Sota-arkisto yritti kyllä saada venäläisen osastonsa päällikön kenraalimajuri Otto von Freymannin mukaan, mutta ulkoasiainministeriössä yritys torjuttiin.³⁹ Sota-arkisto keräsi itselleen asiakirjoja irrallaan vaihtoneuvotteluista ja, kuten myöhemmin todetaan, nämä ja sotilasviranomaisilla olleet arkistot jäivät käytännössä luovutusten ulkopuolelle.

³⁶ *Valtioneuvoston ptk. 22.12.1921 (VN, XII425/1921, VA).*

³⁷ *Ylösen P.M. "koskeva Venäjälle luovutettavien arkistojen hoitoa", kesäkuu 1924 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto I", UM).*

³⁸ *UM Ylöselle 19.11.1924 (UM 12 G10, kans. 1, "Kirjeitä ym. 1921-24", UM).*

³⁹ *Puolustusministeriö 12.2.1923 16/K UM:lle ja UM:n vastaus 21.3.1923 (UM 12 G10, kans. 1, "Kirjeitä ym. 1921-23", UM). Myös VA UM:lle 27.11.1931 nro 716 (UM 12 G10, kans. 3, "Arkistojen vaihto VIII", UM).*

Kiistoja arkistojen hallinnasta

Kun arkistoista kiinnostuneita oli useita, syntyi väistämättä kiistoja varsinkin samoilla alueilla liikkuneiden Sota-arkiston ja Juhani Rinteen välillä. Sotaministeriön asettama tarkastuskomitea⁴⁰ koetti valita myös Suomenlinnasta Sota-arkistolle asiakirjoja, mutta kun he tässä toimessa ollessaan muuttivat aineiston järjestystä, Rinne kielsi heitä enää käyttämästä hallussaan olevia arkistoja.⁴¹ Myös rannikkotyökistö yritti saada asiakirjoja Rinteeltä, joka joutui vetoamaan kirkollisasiainoimituskuntaan. Rinteen mielestä arkistoja ei missään tapauksessa pitänyt jakaa "yksittäisille joukkokunnille, joiden päällystön puolelta on hämmästyttävän vähän osoitettu myötätuntoa niiden säilyttämiselle" ennen kuin ne oli järjestetty.⁴² Armeijaan Rinteen suhteet eivät muutenkaan olleet parhaat mahdolliset.⁴³

Rinnekään ei tallettanut kaikkea haltuun saamaansa aineistoa vaan karsi siitä ainakin painotuotteiden kaksoiskappaleita pois. Sotaministeriön tarkastuskomitea oli nimittäin kiinnostunut ns. Helsingin Izvestijan numeroista, joita oli Suomenlinnassa "bland det utgallrade materialet", mutta Rinne vastasi komitean voivan niitä käyttää yliopiston kirjastossa, jonne hän oli luovuttanut täydellisen sarjan. Hänen kokoelmiinsa sillä ei ollut enää asiaa.⁴⁴

Rinne katkeroitui asemassaan Suomenlinnan heittopussina, joka ei ehtinyt edes kokonaan siirättää arkistoja uusiin tiloihin kun nämäkin jo määrättiin tyhjennettäviksi. Hänen katkeruuttaan lisäsi se, että hän oli talonmiehillä näkemistään kuittauksista päätellyt armeijan vieneen parhaat palat arkistoista niiden ollessa vielä "venäläisten jättämässä tilassa" ja jättäneen hänelle "jätteitä", joille ei ollut annettu talteen ottamisen arvoa.⁴⁵

⁴⁰ Komitea perustettiin 22.1.1921 tarkastamaan ja luetteloimaan sotaministeriön alaisuuteen kuuluvien laitosten arkistoja ja kirjastoja ja erottamaan niistä näille laitoksille tarpeetonta aineistoa. Siihen kuuluivat Sota-arkiston venäläisen osaston johtaja, kenraalimajuri Otto von Freymann, jääkärikapteeni von Bonsdorff yleisesikunnasta ja everstiluutnantti V. Holopainen SSKO:n Viipurin osastosta, ks. sotamin. SA:lle 22.1.1921 nro 589K ja 12.3.1921 nro 743K (SArkVa, F:4, nrot 65 ja 97, SA). Komitea perusteli valintojaan Suomenlinnan kokoelmista niiden "sotilaspoliittisella tai sotilasteknisellä" arvolla, joten Rinne oli ainoa, joka edusti puhtaasti kulttuurihistoriallisia näkökohtia (SAH Rinteelle 10.5.1921, SArkVa, F:4, nro 190, SA).

⁴¹ J. Rinne 12.5.1921 nro 258 sotaministeriön venäjänkielisten sotilaskirjastojen tarkastuskomitealle (SArkVa, F:4, nro 196, SA).

⁴² Kirkollis- ja opetustoimituskunta sotamin. 17.2.1919 nro 311 (SArkVa, F:2, nro 35, SA) ja Rinteen vastaus 14.2.1919 nro 25 (SArkVa, F:2, numeroimaton, SA).

⁴³ Ks. esim. Rinne senaatille 5.11.1918 nro 69 (SArkVa, F:l, nro 24, SArkVa).

⁴⁴ Lehden nimeksi on merkitty "Istwestja", mutta ilmeisesti tarkoitetaan tätä Helsingin edustajainneuvoston lehteä, SAH J. Rinteelle 10.5.1921 nro 190 (SArkVa, F:4, SA) ja vastaus 12.5.1921 nro 258 (SArkVa, F:4, nro 196, SA).

⁴⁵ Valtiolinnainhoit. sotamin. 6.2.1919 nro 19 (SArkVa, F:2, nro 29, SA).

Sota-arkistossa taas ei pidetty oikeana sitä, että Suomenlinnan sotilasarkistot oli uskottu siviilille, joka luultavasti ei edes osannut riittävästi venäjää. Arkistossa oltiin myös pahoillaan siitä, että puolustusvoimat oli syrjässä myös arkistoneuvotteluista.⁴⁶

Valmistautuminen arkistojen vaihtoon

Kuten alussa mainittiin, Tarton rauhansopimuksen solmimisen jälkeen arkistojenvaihdosta tarvittiin omaa sopimusta, jota valmistelemaan muodostettiin suomalais–venäläisen keskuskomitean suomalaisen valtuuskunnan avuksi erityinen arkistotoimikunta. Tähän toimikuntaan kuuluivat professori U. L. Lehtonen, tohtori Juhani Rinne Muinaistieteellisestä toimikunnasta, valtioneuvoston johtaja J. W. Ruuth ja valtioneuvos Kaarlo Ylönen, joka oli toiminut valtiosihteerinviraston arkistonhoitajana.⁴⁷

Suomalaisten ensimmäinen tehtävä jo ennen sopimuksen syntyä oli kartoittaa Suomessa olevat ja mahdollisesti vaihdon piiriin kuuluvat venäläiset arkistot. Jo ylimalkaisenkin luettelon laatiminen osoittautui vaikeaksi, sillä arkistot olivat olleet lähes koko historiansa ajan venäläisten viranomaisten hallussa eikä kukaan suomalainen arkistomies tuntenut niitä ainakaan kokonaisuudessaan. Lähinnä tietoja pyrittiin hankkimaan Juhani Rinteeltä, Suomenlinnan intendentti Heikki Tandefeltilta ja sota-arkistonhoitaja Guy Topeliukselta, koska nämä olivat olleet tekemisissä venäläisten arkistojen kanssa kansalaissodan jälkeen.⁴⁸

Arkistojen järjestäminen ja luettelointi oli kuitenkin aloitettu jo aikaisemmin vuoden 1919 alussa Sotasaaliskeskusosaston toimesta. Osaston toiminta asiassa ei nähtävästi perustunut mihinkään erityiseen arkistoaineistosta annettuun määräykseen vaan siihen perusohjeeseen, että "kaikki jäänyt sotasaalis oli asetettava laitoksen huollon alaiseksi" ja "luetteloitava sekä arvioitava". Päähuomio luetteloinnissa kohdistettiin kuitenkin venäläisiin painotuotteisiin ja kirjallisuuteen asiakirjojen jäädessä taka-alalle.⁴⁹ Kun Sotasaaliskeskusosaston arkistoja järjestävä osasto oli siirretty suomalais–venäläisen keskuskomitean alaiseksi joulukuun lopussa vuonna 1921,⁵⁰ järjestämistyö jatkui edelleen, mutta tällä kertaa siinä tarkoituksessa, että Suomelle tärkeät arkistot voitaisiin erottaa

⁴⁶ *Allekirjoittamaton (tod.näk. von Freymann) SAH:lle 1.1.1923 (SArkVa, F:6, numeroimaton, SA).*

⁴⁷ *Arkistotoimikunnan ptk. 3.10.1921 (UM 12 G10, kans. 1, "Kirjeitä ym. 1921–23", UM).*

⁴⁸ *Kaarlo Ylösen promemorialat "Tietoja Suomessa olevista venäläisistä arkistoista" 10.1.1921 ja "Arkistojen periminen Venäjältä ja luovutus Suomeen" 5.7.1921 (UM 12 G10, kans. 1, "PM:t vuodelta 1921", UM).*

⁴⁹ *Ehdotus arkistotoimikunnan vastauskirjeeksi suomalais–venäläisen keskuskomitean suomalaiselle valtuuskunnalle 6.4.1922 (AVK, kansio 2, nro 12, VA).*

⁵⁰ *Valtioneuvoston ptk. 22.12.1921 (VN, XII 425/1921, VA).*

muista. Samalla tavalla järjestettiin myös Suomenlinnassa olevia arkistoja, molemmissa paikoissa kenraaliluutnantti Carl af Forsellesin johdolla. Arkistojenvaihtokomitea asetti järjestelytyön periaatteeksi, että vain Suomelle tärkeät kokoelmat luetteloidaisiin tarkasti ja muista tehtäisiin ainoastaan "lyhyt merkintä".⁵¹

Vuoden 1925 huhtikuussa tilanne oli se, että venäläisten arkistojen asiakirjoja oli ainakin seitsemässä eri pisteessä, joista tärkeimmät olivat Suomenlinnan neljä säilytyspaikkaa sekä jo mainittu Kaasutehtaankadun ja Itä-Heikinkadun kulmassa ollut makasiini, joka oli tähän aikaan ulkoasiainministeriön Helsingin kaupungilta vuokraama. Asiakirjoja oli järjestetty ryhmittämällä niitä joukko-osastottain tai muun vastaavan seikan mukaan pinoihin lattialle. Tällä tavoin syntyneistä ryhmistä oli laadittu ryhmäluettelo, jollainen oli olemassa sekä Kaasutehtaankadun makasiinin että Suomenlinnan asiakirjoista. Kaasutehtaankadun asiakirjoista oli olemassa myös tarkempi luettelo. Lukuun ottamatta Hamiltonin bastionissa ollutta Suomenlinnan insinöörihallituksen arkiston vanhinta osaa vuosilta 1808-1830 mikään arkistoista ei ilmeisesti ollut enää alkuperäisessä sijoituspaikassaan tai järjestyksessään. Sekä Suomenlinnassa että Kaasutehtaankadun makasiinissa arvioitiin kummassakin olevan n. 500 hyllymetriä asiakirjoja.⁵²

Suomalaiset pyrkivät yleensä olemaan hiljaa arkistoaineistoa kohdanneen tuhon laajuudesta. Jäljelle jääneistä asiakirjoista laadittuja luetteloita ei tämän vuoksi haluttu luovuttaa Neuvostoliitolle. Asiakirjoja kohdanneet vahingot olivat toki pääteltävissä niistä sangen erilaisista asiakirjamääristä, joita eri joukko-osastojen arkistoista oli säilynyt, mutta vastapuolelle ei haluttu antaa välineitä tuhojen helppoon ja nopeaan toteamiseen, varsinkaan kun tehdyt sopimukset eivät edellyttäneet arkistoista jälkikäteen tehtyjen luetteloiden luovuttamista.⁵³ Suomalaiset eivät toisaalta pyrkineet salaamaan sitä seikkaa, että "sotilasasiakirjoja oli levottomina aikoina ehkä jokin määrä kadonnut", mihin Neuvostoliiton neuvottelijat tuntuivatkin suhtautuvan ymmärtämyksellä.⁵⁴

Neuvotteluasemat pyrittiin säilyttämään mahdollisimman hyvinä, koska ainuttakaan Suomelle tärkeää arkistoa ei ollut vielä 1920-luvun puolivälissä luovutettu, vaikka periaatteellinen yhteisymmärrys olikin olemassa sekä Pietarin passiviraston että valtiosihteerinviraston arkistojen palauttamisesta kokonaisuudessaan lukuun ottamatta kolmea tuhatta Venäjän puolelta

⁵¹ AVK ptk. mm. 15.5. § 9 ja 16.9.1925 § 2 (AVK, kans. 1, VA).

⁵² Ylösen raportti 16.4.1925 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM). — Vertailun vuoksi todettakoon, että Valtionarkistossa nykyisin säilytettävän Venäläiset sotilasasiakirjat - kokoelman laajuus on vajaat 350 hyllymetriä.

⁵³ K. Ylösen raportti 16.4.1925, s. 5 (UM 12 G10, kans. 2, UM).

⁵⁴ Arkistojen luovuttamiskomissionin suomalaisen valtuuskunnan (ALSV:n) raportti nro 1/27.8.1925 (UM 12 G10, "Arkistojen vaihto II", UM), myös K. Ylösen raportti 16.4.1925, s. 6 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM).

kiistanalaisiksi asetettua valtiosihteerinviraston aktia.⁵⁵ Suomenlinnan ja Kaasutehtaankadun makasiinien arkistojen painoarvoa lisäsi se, että toista osapuolta eniten kiinnostavia santarmihallinnon asiakirjoja ei voitu käyttää vaihdossa. Sen vuoksi suomalaisten hallussa olevan aineiston kärsimiä vahinkoja ei haluttu liikaa korostaa.

Arkistojen luovutukset

Sopimus arkistojen vaihdosta allekirjoitettiin 18. kesäkuuta 1924. Osa valtiosihteerinviraston arkistosta jäi riidanalaiseksi ja siitä neuvottelemaan muodostettiin arkistojenvaihtokomitea, jota johti Kaarlo Blomstedt Valtionarkistosta. Komitean kaksi muuta jäsentä olivat professori Väinö Voionmaa ja entinen ministerivaltiosihteerin kenraali ja vapaaherra Aug. Langhoff, jolla oli paitsi tarvittava venäjän kielen taito myös sekä valtiosihteerinviraston että sotilasasioiden tuntemusta.⁵⁶ Komitean edustajana Pietarissa toimi arkistojenvaihtovaltuuskunta, jonka muodostivat Kaarlo Ylönen ja yliopettaja P. Toikka.⁵⁷

Ensimmäiset luovutukset Suomessa olevista arkistoista tapahtuivat kesällä 1926, minkä jälkeen Kaasutehtaankadun makasiini tyhjennettiin.⁵⁸ Kun asiakirjoja oli ehditty tarkastaa Venäjällä, niissä tietysti havaittiin suuria aukkoja, mutta myös jokseenkin täydellisiä kokoelmia ja arvokasta aineistoa.⁵⁹ Sopimuksen mukaan arkistot oli luovutettava siinä laajuudessa kuin niitä oli tosiasiallisesti ollut sopimuksen solmimishetkellä ao. valtiossa kesäkuussa 1924, joten aineistojen puutteista ei sopimuksen perusteella voinut valittaa. Seuraavan kerran suomalaiset luovuttivat arkistoja vuonna 1927. Tämä luovutus koostui santarmiasiakirjoista.⁶⁰

Suomelta vaadittiin vielä kahden ensimmäisenkin luovutuksen jälkeen arkistoja vastineeksi valtiosihteerinviraston arkiston loppuosien saamisesta Suomeen. Helmikuussa 1930 Suomi sai näistä arkistoista listan.⁶¹ Kaarlo Ylösen laatiman vastauksen mukaan listassa luetellut arkistot oli kuitenkin joko jo

⁵⁵ Ylösen raportti 16.4.1925, ALSV:n raportti nro 1/27.8.1925 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM).

⁵⁶ VA OM:lle 18.7.1924 nro 6 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto F, UM). Myöhemmin Voionmaan tilalle tuli tri Gunnar Sarva, AVK:n ptk. 15.02.1927 § 1. Komitean sihteerinä toimi Ragnar Rosén VA:sta, AVK:n ptk. 30.04.1925 § 2 (AVK, kans. 1, VA).

⁵⁷ Toikka ja Ylönen lähettivät joitakin raportteja Pietarista nimellä "Arkistojen luovuttamiskomissionin suomalainen valtuuskunta"

⁵⁸ K. Ylösen raportti 12.7.1928 nro 77 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto V", UM).

⁵⁹ ALSV:n raportti 19.1.1928 nro 64, (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto IV", UM).

⁶⁰ Ks. lukua santarmiarkistoista.

⁶¹ Lähetystöneuvos Eino Westerlundin raportti 19.2.1930 sisältää suomennoksen tästä listasta (UM 12 G10, kans. 3, "Arkistojen vaihto VII", UM).

luovutettu tai niitä ei ollut Suomen puolelta tavattu. Tämä oli suomalaisten mukaan todettavissa Kaasutehtaankadun makasiinista ja Suomenlinnassa olleista arkistoista laadituista luetteloista, jotka oli luovutettu arkistojen mukana heinäkuussa 1926.⁶²

Engelmana oli se, että virallista luovutusluetteloja ei ollut tehty eivätkä venäläiset omasta mielestään olleet saaneet mitään muutakaan luetteloja. Suomalaiset olivat kyllä neuvostoliittolaisten mukaan tarjonneet "yksityisesti" valtuutetuille listaa venäläisistä laitoksista, joiden arkistoja "luultiin" olevan Suomessa, mutta tuolla luettelolla ei ollut mitään yhteyttä luovutettuihin arkistoihin eikä sitä ollut silloin suomalaisten yrityksestä huolimatta niihin liitetty. Samoin oli toisessa luovutuksessa tammikuussa 1927 luovutusaktiin kirjattu ainoastaan, että oli luovutettu 3,5 hyllymetriä santarmihallituksen ja suojelusosaston asiakirjoja ja 12 hyllymetriä aakkosellista kortistoa.⁶³ Arkistojenvaihtokomitean pöytäkirjojen mukaan venäläisille ilmeisesti näytettiin v. 1926 ns. ryhmäluetteloja ja yksityiskohtaisempi luettelo pidettiin salassa.⁶⁴

Ylösen selityksen mukaan arkistoista laaditut ryhmäluettelot oli esitetty Venäjän valtuutetuille ja heitä oli kehoitettu tarkastamaan luovutetut arkistot, minkä jälkeen sopimukseen olisi tehty viittaus luetteloon. Nämä eivät olleet kuitenkaan olleet siitä kiinnostuneita vaan olivat tyytyneet asiakirjojen pakkaukseen ja sopimukseen tulleeeseen sanamuotoon. Vastuu oli siis heillä. "Nyt on kuitenkin niin onnellisesti, ettei luovutuksissa yleensä näytä erehdystä sattuneen, vaan on kaikki se arkistoaineisto – – kaiken todennäköisyyden mukaan luovutettukin", totesi Ylönen. Se oli ainakin hänen mukaansa varmaa, että luovutettaviksi vaaditut asiakirjat olivat olleet niissä tiloissa, joista vuoden 1926 luovutus oli tehty.⁶⁵

Ensimmäisestä luovutuksesta heinäkuussa 1926 Suomeen oli jätetty Pietarissa olevien arkistosaatavain takuiksi eräiden korkeimpien sotilasesikuntien ja venäläisen insinöörihallituksen asiakirjoja, joiden joukossa saattoi olla sopimuksen perusteella Suomeen jätettäviä asiakirjoja. Näitä säilytettiin sittemmin Yleisten rakennusten ylihallituksen rakennuksessa.⁶⁶

Lähetystöneuvos Eino Westerlund lupasi toukokuussa 1930 Neuvostoliiton edustajille heidän saavan kaikki sopimuksessa mainitut Suomessa olevat

⁶² "Luettelo Suomen alueella v. 1917–1918 olleitten sota- ja merijoukkojen arkistoaineistosta, jota Neuvostoliiton valtuutetun ilmoituksen mukaan ei ole luovutettu Neuvostoliitolle", Suomen valtuutetun vastaus (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto VII", UM).

⁶³ E. Westerlund "Arkistoluovutusten loppuselvittelyistä", 3.4.1930 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto VII", UM) ja K. Ylösen P.M. 5.4.1930 (AVK, kans. 2, "Promemorioita", VA).

⁶⁴ AVK:n ptk 24.10.1925 § 5 (AVK, kans. 1, VA).

⁶⁵ Kaarlo Ylösen P.M. 8.4.1930 (liittyy promemoriaan 5.4.1930) (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto VII", UM).

⁶⁶ K. Ylösen P.M. 5.4.1930 (AVK, kans. 2, VA).

sotilasarkistot vastineeksi valtiosihteerinviraston arkiston loppuosasta.⁶⁷ Tämän tulkittiin sittemmin tarkoittavan venäläisten sotilasesikuntien asiakirjoja.⁶⁸ Vuoden 1930 pöytäkirjassa nämä luovutettiin Neuvostoliitolle ja samalla todettiin, ettei Suomesta enää löytynyt arkistoja, jotka vuoden 1924 sopimuksen perusteella kuuluisivat luovutettaviin. Jos tällaisia kuitenkin löydettäisiin myöhemmin, ne luovutettaisiin. Luovutettavat asiakirjat ilmoitettiin jälleen sangen karkeasti: niitä oli 83 laatikkoa ja kaksi sinetöityä pakettia.⁶⁹

Valtiosihteerinviraston arkiston riidaton osa oli luovutettu Suomelle 22. joulukuuta 1925.⁷⁰ Riidanalaisen osan luovutus sen sijaan vain viivästy ja viivästy. Kun siitä sitten olivat valikoituneet ne 60 aktia, joita Neuvostoliitto lopulta vaati itselleen, keskustelu jatkui niiden luovuttamisesta ja sittemmin kopiaimisesta Suomeen. Päättökäytännöt alkoivat palaa sekä Venäjän että Suomen puolella neuvottelujen junatessa paikallaan ja tilintarkastajien huomautellessa kustannuksista, joita aiheutui edustajan (eli Ylösen) pitämisestä Pietarissa.⁷¹ Arkistojenvaihtokomitea lakkautettiin v. 1931 ja sen jäljellejääneet tehtävät siirrettiin Valtionarkistolle.⁷²

Santarmihallinnon asiakirjat

Vastoin joskus kuultua väitettä—joka ilmeisesti perustuu O. Seitkarin artikkeliin vuodelta 1937⁷³—Suomen santarmihallituksen arkistoa ei vaihdettu valtiosihteerinviraston arkistoon. Neuvostohallitus oli kyllä kovin kiinnostunut santarmiarkistosta, mutta se oli suomalaisten käsityksen mukaan joko jo viety Venäjälle vuonna 1918 tai hävitetty. Ainakin joidenkin asiakirjojen kaksoiskappaleiden oletettiin jo olevan Pietarissa, vaikka varsinainen Suomessa ollut arkisto olisikin ollut tuhoutunut.

Venäjän puolelta kuitenkin painostettiin suomalaisia ja väitettiin, että santarmihallituksen ja suojeluosaston (ohranan) asiakirjat olivat Etsivän

⁶⁷ E. Westerlund 21.5.1930: "Arkistojen vaihtoasia periaatteessa ratkaistu" (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto VII", UM).

⁶⁸ Nämä oli siirretty Kaasutehtaankadulta Yleisten rakennusten ylihallituksen taloon Helsingissä, K. Ylösen PM. 2.6.1930 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto VH", UM).

⁶⁹ Pöytäkirjan 18.6.1924 toiste (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto VII", UM) ja luovutuskirja 27.8.1930 (UM 12 G10: kans. 2, UM). — Luovutuksia oli siis kaikkiaan kolme: 21.7.1926, 25.1.1927 ja viimeinen 27.8.1930.

⁷⁰ Luovutuskirja 22.12.1925 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM).

⁷¹ A. Sallaksen salasähke UM:lle 5.6.1929 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto VI", UM), K. Blomstedt K. Ylöselle 3.2.1929 (AKV, kans. 1, VA).

⁷² UM VA:lle 13.8.1931 (VA:n saap. kirj., 485/1931, VA).

⁷³ Seitkari, O. Suomen rautatiesantarmiston perustamisvaiheita. *Historiallinen Arkisto* 43: 8 (XLIII), (Helsinki 1937) s. 4, viite 1. — Seitkarin mukaan "– – kuten tunnettua Suomen santarmiarkisto Tarton rauhan jälkeen siirrettiin Venäjälle".

keskuspoliisin hallussa. Venäjän edustajat arkistoneuvotteluissa katsoivat, että nämä asiakirjat olisivat ensiluokkaista materiaalia heidän "vallankumouksen arkistoilleen". Asiakirjoilla ei ollut monien armahdusten jälkeen valtuutettujen mielestä enää juurikaan poliittista merkitystä, mutta toisaalta santarmien kanssa toimineet eivät voisi päästä "ainakaan kansankomissaareiksi" ja heidän vainoamiensa nimet tulisivat vastaavasti "vallankumouksellisten marmoritauluun". Valtuutetut perustelivat mielenkiintoaan myös sillä väitteellä, että santarmiarkistot olivat vuonna 1917 koko entisen keisarikunnan alueella yleisesti tuhoutuneet.⁷⁴

Etsivän keskuspoliisin vastauksen mukaan santarmikenraali Freyberg oli vuoden 1905 mellakoiden aikaan poltattanut kaikki silloiset arkistot. Maaliskuun vallankumouksen jälkeen santarmihallituksen ja suojeluosastojen keskusarkistot (osoitteessa Punavuorenkatu nro 4) oli ottanut haltuunsa "Kansan vapauden ohrana", joka olijalleen polttanut osan vanhemmista venäläistä sotaväkeä käsittelevistä papereista.

Jäljelle jääneet asiakirjat (joihin kuului mm. mappeja epäluotettavien henkilöiden poliittisesta toiminnasta) oli tämän jälkeen osittain siirretty Meriväen vastavakoiluosastoon — joka "vallankumoukselliseksi muuttuneena" oli jatkanut vanhaan tapaan toimintaansa — ja osittain Meriväen hallitukseen Katajanokalla. Molemmat osat oli myöhemmin siirretty yhdessä vastavakoiluosaston oman arkiston kanssa Pietariin, jossa ne "todistettavasti vuonna 1918 syksyllä" oli nähty amiraliteetin huoneistossa.

Ohranan helsinkiläinen asiamies Satshkoff oli ottanut itselleen vallankumouksen jälkeen erittäin salaiset asiakirjat, kuten agentti- ja filööriluettelot, ja niiden myöhemmistä vaiheista ei Etsivällä keskuspoliisilla ollut tietoja. Jääkäriliikettä koskeva osa ("noin hevostenkuormallinen"– tyyppinen mitta tuohon aikaan puhuttaessa venäläisistä arkistoista) oli luovutettu prokuraattori Svinhufvudille ja viety senaatin taloon. Tätä arkistoa hoitamaan oli määrätty lehtori Oskar von Schoulz ja sen kaksoiskappaleet oli viety Pietariin keväällä 1917 hovioikeuden arkistoon. Armeijan vastavakoiluosaston arkisto oli samoin viety Pietariin vuotta myöhemmin ja sijoitettu "kenraaliesikunnan" taloon.

Etsivän keskuspoliisin ilmoituksen mukaan sen hallussa ei ollut muuta kuin yksi Viaporin santarmihallituksen kortisto, joka oli arvoton ilman asiakirjoja, joihin se viittasi. Keskuspoliisin arvion mukaan maaliskuussa 1917 kortteja ja asiakirjoja oli joutunut vähäinen määrä myös suomalaisten yksityishenkilöiden omistukseen.⁷⁵

⁷⁴ ALSV:n raportti nro 28 12.10.1926 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto III", UM) ja raportti nro 30 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto IV", UM).

⁷⁵ Etsivän keskuspoliisin päällikkö UM:lle 20.10.1916 nro 19542/IV (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto III", UM). — Tässä olevat tiedot tiedusteluelinten arkistojen kohtaloista perustuvat tähän lähteeseen, johon oli taas "tiedot saatu Aug. Korhoselta", ks. kirjeen toistetta EK:n arkistossa (EK-Valpo I, kans. 471a, XXII:F2a, VA). Santarmien papereita tuntuu tosiaan löytyvän sieltä mistä ns. santarmiarkistojen tarkastuslautakunnankin kuten E. E. Kailan

Kaarlo Blomstedtin saamien tietojen perusteella arkistonvaihtokomitea löysi eräästä huoneistosta osoitteessa Vuorimiehenkatu nro 1 "siroiteltuna suureen ryhmään muita asiakirjoja myös santarmilaitoksen toiminnasta syntyneitä arkkivalioita". Koska Venäjä asetti valtiosihteerinviraston arkiston kiistanalaisen osan nopean luovutuksen ehdoksi sen, että he saisivat Suomesta tiedusteluelinten asiakirjoja, nämä asiakirjat luovutettiin Venäjälle vuonna 1927 yhdessä Etsivällä Keskuspoliisilla olleen kortiston kanssa.⁷⁶ Santarmihallinnon asiakirjoja näyttää olleen myös Suomenlinnassa Fersenin kasarmissa, mutta ne olivat vanhemmasta päästä päätellen siitä, että venäläisvaltuutetut eivät olleet niistä kovin kiinnostuneita.⁷⁷

Osmo Jussila on kiinnittänyt huomiota kevätkesällä 1917 toimineeseen "Helsingin Santarmiarkiston Tarkastuslautakuntaan". Tämä lautakunta, johon kuului sosiaalidemokraatteja sekä aktivisti E.E. Kaila, sai Kansan vapauden ohranalta luvan läpikäydä santarmiarkistoja etsiäkseen niistä provokaattoreita ja ilmiantoihin syyllistyneitä.⁷⁸ Lautakunnan käytössä oli mitä todennäköisimmin pääarkisto eikä vain osa siitä, koskapa se mukana olleen E. Tanskanen kuvauksen mukaan käsitti kaiken kaikkiaan asiakirjoja "useita tonneja" ja mm. "ehkä yli sata tuhatta nimeä" käsittävän kortiston eri kansallisuutta olevista henkilöistä.⁷⁹

Ainakin se näyttää siis selvältä, että santarmilaitoksen keskusarkisto oli ainakin ennen vuoden 1917 syksyä Kansan vapauden ohranalla ja että se ei koskaan ollut sen sisällissodan voittaneen porvarillisen Suomen hallussa, joka neuvotteli arkistojenvaihdosta Tarton rauhan jälkeen. Ja jos arkisto ei tuhoutunut vallankumousmelskeissä⁸⁰ vaan vietiin Venäjälle (kuten Suomessa otaksuttiin) niin Venäjän neuvottelijoilla ei ollut siitä tietoa vielä 1920-luvun lopullakaan.

kokoelmasta Sota-arkistossa (Pk. 637, SA) ja Työväen arkiston santarmipapereista (arkisto 327 (47:471), Työväen arkisto, Helsinki).

⁷⁶ Kenraali af Forselles oli jälleen henkilö, joka kävi asiakirjat läpi. Luovutus tapahtui tammikuussa 1927, K. Blomstedt UM:lle 4.11.1926 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto III", UM), ALSV:n raportti 27.3.1927 nro 39, UM 12 G 10, kans. 2, "Arkistojen vaihto IV", UM). Blomstedtin "löytämät" asiakirjat olivat ilmeisesti olleet sota-arkiston hallussa, AVK:n ptk. 3.11.1926 § 1 (AVK, kans. 1, VA). Voionmaa muisteli yhdessä vaiheessa nähneensä santarmiasiakirjoja Helsingin poliisilaitoksen arkistossa, AVK:n ptk. 26.10.1926 § 3 (AVK, kans. 1, VA).

⁷⁷ ALSV:n raportti 3.2.1927 nro 34 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto IV", UM).

⁷⁸ Jussila, Osmo Suomen santarmihallituksen toiminnasta toisella sortokaudella, *Historiallinen aikakauskirja* 3/1976, s. 198.

⁷⁹ Tanskanen, E. "Santarmilaitoksen ja sen apurien toiminnasta Suomessa", *Työmies* 15.7.1917.

⁸⁰ E. E. Kailan kokoelmassa olevassa kirjoituksessa "Santarmit ja suomalaiset" annetaan ymmärtää, että santarmien arkistoja olisi jälleen kerran poltettu Lokakuun vallankumouksen jälkeen niin, että "vain rippeitä heidän ja heidän uskottujensa synneistä jäi talteen", mutta kyseessä saattaa olla väärinkäsitys tai onnettomasti muotoiltu lause (E.E. Kailan kokoelma (Pk. 637), kansio 6, SA).

Etsivän keskuspoliisin selonteossa herättää huomiota väite prokuraattori Svinhufvudille luovutetusta hevoskuormallisesta jääkäri liikettä koskevia santarmipapereita. Tällä luultavasti tarkoitetaan Pietarin oikeuspiirin erityisen tärkeiden asiain tutkintotuomari Mashkevitshin ja muiden vastaavien, jääkäri liikettä yhdessä santarmiviranomaisten kanssa vuoden 1916 alusta tutkineiden henkilöiden asiakirjoja. Yhdessä muiden takavarikoitujen esineiden kanssa niitä on hyvinkin saattanut olla "hevoskuormallinen".⁸¹

Helsingin yliopiston venäjän kielen lehtori Oskar von Schoultz ja varatuomari Väinö Takanen määrättiin selvittämään näiden kenraalikuvernööri F. A. Seynin asunnosta takavarikoitujen asiakirjojen sisältöä.⁸² Tämä ei ollut ainoa kerta kun prokuraattoritoimituskunta teki tutkimuksia Suomessa olleista santarmipapereista. Kuten Santarmiarkistojen tarkastuslautakunta myös prokuraattori yritti asiakirjojen avulla selvittää santarmihallitukselle tehtyjä vääriä ilmiantoja sekä muita vastaavia "rikoksia". Entinen rikosasiain komissaari Georg Antonow määrättiin tutkimaan näitä tapauksia v. 1917.⁸³ Sen enempää Antonowin kuin Schoultzin – Takasen tutkimuksista ei näytä seuranneen jatkotoimenpiteitä. Vielä syksyllä 1918 prokuraattori tiedusteli Vaasan kaupunginvaltuuston aloitteesta sota-asiaintoimituskunnalta tässä tarkoituksessa tietoja Vaasan santarmiarkistosta, joka oli tietävästi joutunut sotilaiden haltuun santarmien hävittyä paikkakunnalta maaliskuun vallankumouksen jälkeen. Arkisto oli ilmeisesti sittemmin viety Helsinkiin eikä sitä enää löydetty.⁸⁴

Luovutusten merkitys — mitä jäi Suomeen?

Arkistojenvaihtosopimuksen mukaan Venäjälle luovutettiin kaikkien Suomessa olleiden venäläisten joukkojen ja sotilaallisten laitosten arkistot, sopimuksessa lueteltujen venäläisten oppilaitosten arkistot sekä Venäjän raha-asiainministeriön alaisten laitosten ja Suomen santarmilaitoksen asiakirjat.

⁸¹ *Luettelo takavarikoiduista esineistä ja asiakirjoista on Venäläisiä sotilasasiakirjoja -kokoelmassa (Venäläiset sotilasasiakirjat 13530, VA) samoin kuin Mashkevitshin ym. asiakirjoja. Tutkintotuomareiden toiminnasta ks. Turpeinen, Oiva Keisarillisen Venäjän viranomaisten suhtautuminen jääkäri liikkeeseen (Helsinki 1980), s. 102-3 ja passim.*

⁸² *Kirje- ja päätöstaltio 19.04.1917 nro:t 357 ja 358 (prok.tk., Db: 106, VA). Takasen selvityksiä on sotilasasiakirjat kokoelman aktissa 13530 (VA). — Takasen asianajotoimisto teki myös tutkimuksia puhdistaa kseen santarmikätyreiksi syytettyjen henkilöiden mainetta: ks. asianajotoimiston kirjettä 18.10.1917 (Pk. 637, kansio 2, "Venäjän vallan taittuessa. Santarmipapereita", SA).*

⁸³ *Kirje- ja päätöskonsepti nro 416/1917 (prok.tk., Db: 106, VA).*

⁸⁴ *Tp. prokuraattorin kirje sota-as.tk:lle 13.9.1918 nro 1052 (SArkVA, F:l, SA), Harald Bouchsin kirje Vaasasta eversti C. Voss-Schneiderille 7.10.1918 (SArkVA, F:l, nro 10, SA), prok.tk. 612/114 1917 (VA).*

Suomenlinnan garnisonijoukkojen ja muiden siellä olleiden erityisten joukkojen ja sotilashallinnon asiakirjojen, samoin kuin Riian rintamalta maailmansodan loppuvaiheessa Suomenlinnaan tuotujen asiakirjojen katsottiin olevan suoraan ja riidattomasti Venäjälle luovutettavia.⁸⁵ Erityisen tärkeiksi katsottiin santarmi- ja insinöörihallinnon asiakirjat, joiden läpikäymiseen ennen luovutusta kiinnitettiin erityistä huomiota. Monet rykmenttien asiakirjat katsottiin sen sijaan suoraan luovutettaviksi ilman erityistä tarkastusta.⁸⁶

Täällä nyt olevan kokoelman kannalta on kuitenkin tärkeämpää se, mitä sopimuksen mukaan ei luovutettu Venäjälle. Itse sopimuksessa lueteltiin poikkeuksina—yleisesti sanottuna—kaikki dokumentit, jotka liittyivät Suomessa oleviin maa-alueisiin ja kiinteistöihin, ts. omaisuuteen joka ei ollut Venäjälle siirrettävissä. Sopimukseen liittyvässä pöytäkirjassa Neuvostoliitto sitoutui olemaan vaatimatta Suomessa muodostettujen suomalaisten joukko-osastojen arkistoja olivatpa joukko-osastot syntyneet värväyksen, ruotujakolaitoksen tai yleisen asevelvollisuuslain pohjalta. Samoin jäivät luovutuksen ulkopuolelle Suomen kenraalikuvernöörin Suomen sotaväen esikunnan arkisto (Suomen sotilaspäivien komentajana syntynyt arkisto kuului sopimuksen nojalla luovutettaviin) sekä Suomen kadettikoulun arkisto.⁸⁷

Sopimuksen sisältö näyttää kuitenkin olleen jopa suomalaiselle osapuolelle epäselvä nimenomaan siltä osin, oliko kenraalikuvernöörillä ollut olemassa erityinen esikunta suomalaisia joukko-osastoja varten, vai olivatko ne olleet venäläisen esikunnan alaisia. Kenraaliluutnantti Carl af Forsellesia pyydettiin tarkastamaan Suomen sotilaspäivien sotajoukkojen joukkojen komentajan arkistoa siltä varalta, että se sisältäisi Suomelle jätettäviä tai muuten tärkeitä asiakirjoja. Tohtori K. W. Rauhala puolestaan sai tehtäväkseen antaa tietoja Valtionarkistossa olevasta Suomen sotaväen esikunnan arkistosta.⁸⁸

Suomalaiset olivat arkistovaihdossa venäläisiä paremmassa asemassa, koska he saattoivat käydä läpi koko aineiston ja päättää itse, mitkä osat siitä kuuluivat suoraan Venäjälle luovutettaviin ja mitkä oli alistettava arkistovaihtosekakomitean tarkastettaviksi. Sopimuksen nojalla Suomeen jäävät arkistot voitiin siis erottaa luovutettavista, mikäli aineisto vain käytiin läpi riittävän huolellisesti.

Huomiota kiinnittää se, että täällä olleiden asiakirjojen läpikäynnistä olivat pääasiallisesti vastuussa sotilashenkilöt ja varsinaiset arkistoalan tai historian tutkimuksen ammattilaiset eivät kantaneet ainakaan käytännötyöstä päävastuuta. Tämä on ymmärrettävissä siitä näkökulmasta, että vaihtosopimuksen mukaan Suomelle jäi venäläisistä sotilasasiakirjoista

⁸⁵ K. Ylösen raportti 16.4.1925, s. 10 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM) ja AVKptk. 30.4.1925 (AVK, kans. 1, VA).

⁸⁶ AVK:n ptk 13.5.1925 § 1 (AVK, kans. 1, VA).

⁸⁷ "Suomen ja SNTL:n välillä julkisten virastojen ja laitosten arkistojen ja asiakirjain palauttamisesta tehty sopimus" ja sen pöytäkirja, Suomen sopimukset vieraitten valtojen kanssa nro 17/1925. Ulkoasiainministeriön julkaisuja (Helsinki 1926).

⁸⁸ AVK ptk 5.5.1925 § 9, 12.5.1925 § 4 (AVK, kans.1, VA).

asiakirjoja lähinnä niiden sotilaallisen tai käytännöllisen arvon perusteella.⁸⁹ Siksi Suomelle kuuluvien asiakirjojen erottamiseen ei tarvittu sen enempää arkistoalan kuin historiankaan tuntemusta. Kuten edellä on todettu, sotilasasiakirjojen arvioimiseen ja järjestämiseen käytettiin sekä Sotasaaliskeskusosaston kokoelmissa että Suomenlinnassa kenraaliluutnantti Carl af Forsellesia, joka oli ollut järjestämässä ja erottamassa niistä Suomelle tärkeitä dokumentteja jo niiden ollessa Kaasutehtaankadun makasiinissa.⁹⁰ Samalla tavoin arkistojenvaihtokomiteassa Langhoff oli keskeisessä asemassa valittaessa Suomelle merkittäviä asiakirjoja.⁹¹

Suomalaiset pyrkivät neuvotteluissa "nykyaikaisen tieteellisen käsityksen mukaisesti" pitämään valtiosihteerinviraston arkiston kokonaisuutena ja saamaan sen jakamattomana Suomeen.⁹² Venäläisten arkistojen kohdalla tilanne oli toinen. Asiakirjoja jaettiin vapaasti eri intressien mukaan ja jotain arvoa katsottiin olevan vain yksittäisellä asiakirjalla, ei sillä kokonaisuudella, josta se oli osa. Esimerkiksi Viaporin sotataman arkistosta erotettiin heti arkiston löydettyä kaikki piirustukset, jotka siirrettiin Katajanokalle.⁹³ Joissain tapauksissa syynä tähän piittaamattomuuteen saattoi olla se, että asiakirjat olivat jo niin sekaisin, ettei uusilla jaoilla tuntunut enää olevan merkitystä.

Venäläisten neuvottelijoiden kanssa oli alusta alkaen keskusteltu vain Suomenlinnassa ja Kaasutehtaankadun makasiinissa olleista asiakirjoista. Kun osia arkistoista oli kuitenkin alusta alkaen siirretty Sotasaaliskeskusosastolta yleisesikunnalle ja muille sotilasviranomaisille sekä erityisesti Sota-arkistolle vielä senkin jälkeen kun niiden luettelointi oli sotasaaliskeskusosaston toimesta aloitettu, merkitsi se sitä, että nämä siirretyt osat jäivät järjestään luovutusten ulkopuolelle. Suomalaisilla ei ollut halua ottaa niitä mukaan neuvotteluihin elleivät venäläiset omasta aloitteestaan osanneet kiinnittää niihin huomiota.⁹⁴ Sota-arkisto oli myös tammikuussa 1921 ilmoittanut, ettei sillä ollut venäläistä arkistoaineistoa, joka kuuluisi rauhansopimuksen nojalla luovuttaa pois maasta.⁹⁵ On kuitenkin huomattava, että tuolloin ei ollut vielä arkistojenvaihdosta sopimusta, eikä tarkasti tiedetty mitä olisi luovutettava.

Suomalaisten asennetta kuvastaa arkistojenvaihtokomitean päätös vuonna 1925, jonka mukaan "Valtionarkistossa säilytettävästä entisten venäläisten koulujen neuvottelevan komissionin asiakirjakokoelmasta on ajoissa erotettava ne asiakirjat, jotka mainitusta kokoelmasta luovutettaneen puuttuvien kouluarkistojen sijasta. Erottamistyö on suoritettava siksi taitavasti, etteivät

⁸⁹ K. Ylösen raportti 16.4.1925, s. 14 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM).

⁹⁰ ALSV:n raportti 26.11.1925 nro 9 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM).

⁹¹ AVK ptk. 5.5.1925 § 3–5 ja 9 sekä 6.5.1925 § 1 (AVK, kans. 1, VA).

⁹² K. Ylönen Venäjän hallituksen valtuutetuille 9.4.1921 (AVK, kans. 2, VA).

⁹³ Eversti A. Björklund G. Topeliukselle 4.7.1918 (SArkVA, F:l, numeroimaton, SA).

⁹⁴ AVK:n ptk 5.5.1925 § 6 (AVK, kans. 1, VA) ja K. Ylösen raportti 16.4.1925, s. 17 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM).

⁹⁵ SAH sotamin. keskusosaston päällikölle 18.1.1921 (SArkVA, F:4, nro 21, SA).

venäläiset saa mainitun koulukomissionin arkiston olemassaolosta mitään tietoa”.⁹⁶

Vastapuolta ei varsinaisesti pyritty huijaamaan, mutta toisaalta suurinta huolta ei tunnettu siitä, miten täyttää vaihtosopimuksen luovutusvelvoite viimeiseen aktiin. Tärkeintä oli saada Suomelle kuuluvat arkistot Suomeen. Kyse oli vaihtokaupasta, jossa luovutettavia arkistoja pantattiin itsellä takeina omista saatavista. Samaa peliä pelattiin molemmin puolin. Suomalaiset olivat jättäneet ensimmäisestä luovutuksesta vuonna 1926 syrjään asiakirjoja vastineeksi saamisille Neuvostoliitosta. Neuvostoliitto taas vaati myöhemmin lisäluovutuksia sekä vuonna 1927 että 1930 ennen kuin se suostui luopumaan omastaan. Arkistojen vaihto jäi itse asiassa kesken, koska Suomella oli Neuvostoliitosta viimeistenkin luovutusten jälkeen saamatta eräitä arkistoja ja toisaalta Suomessa oli sekalaisia, luovuttamatta olevia asiakirjoja, joita oli tarkoitus käyttää kenties joskus järjestettävässä vaihdossa. Tätä uutta arkistojen vaihtoa ei kuitenkaan koskaan tullut.⁹⁷

Venäläiset sotilasasiakirjat –kokoelma tänään

Suomessa 1920-luvulla ennen luovutuksia laaditut arkistoluettelot⁹⁸ ovat ilmeisesti tuhoutuneet, joten emme ikävä kyllä voi tietää, mistä kaikesta tänne jääneet asiakirjat ovat valikoima. Suomalaisille tutkijoille olisi toisinaan hyötyä luettelosta, jonka perusteella voitaisiin sanoa, mitä arkistoja Suomessa oli ennen luovutuksia ja miten suurelta osin jokin arkisto oli säilynyt luovutukseen asti.⁹⁹

⁹⁶ AVK ptk 5.5.1925 § 8 (AVK, kans. 1, VA). — Nykyisin luetteloissa käytetään nimeä ”Venäläinen koulukomitea”.

⁹⁷ Saamatta olivat Suomen Pankin Pietarin konttorin, Suomen Pietarin tullitoimiston ja Venäjällä olleiden kauppa-asiamiesten arkistot samoin kuin Suomenlinnan Ruotsin vallan aikainen arkisto ja Suomessa suoritettuihin kolmiomittaustöihin liittyvät asiakirjat. Näitä arkistoja ei oltu Neuvostoliitosta löydetty, AVK UM:lle 4.12.1930 (AVK, kans. 1, kirjekonseptit, VA).

⁹⁸ SSKO lähetti v. 1921 suomalais–venäläisen keskuskomitean suomalaiselle valtuuskunnalle 1888-sivuisen luettelon kaikista osaston hallussa olevista asiakirjoista ja kirjallisuudesta ja 141 sivua pitkän selostuksen Sota-arkistolle luovutetusta vastaavasta aineistosta. Suomenlinnaa koskeva luettelo luvattiin lähettää myöhemmin, SSKO valtuuskunnalle 13.9.1921 nro 3874 (SSKO, kans. 190 (Da: 27), VA). — Mainittua luetteloa ei etsittäessä ole löytynyt SSKO:n tai UM:n arkistoista. [Kirjoituksen ilmestymisen jälkeen on selvinnyt, että ne ehkä sisältyvät Sota-arkiston ns. Militaria-sarjaan, jonka lopussa tunnuksella M 311 on luettelon mukaan ”23 sinistä vihkoa luetteloja venäjänkiel. asiapapereista, 1 kanneton luettelo 30 laatikosta Sota-arkistossa säilytettävistä kirjoista [ja] 3 kannetonta luetteloa Kaasutehtaan kadun makasiinissa olevista kirjoista”. Kirj. huom.]

⁹⁹ Arkistojenvaihtoon liittyvissä asiakirjoissa on aukkoja nimenomaan Suomessa olleiden asiakirjojen osalta. Arkistojen läpikäymisestä vastuussa ollut kenraali af Forselles ei esimerkiksi

Tällä hetkellä Valtionarkistossa säilytettävä Venäläiset sotilasasiakirjat -kokoelma jakaantuu kahteen osaan, joista ensimmäisessä on osia ehkä vajaan 600 eri arkistonmuodostajan arkistoista. Tämä osa saatiin Valtionarkistoon Sota-arkistosta vuonna 1974. Samana vuonna Valtionarkistoon siirrettiin museovirastolta myös kokoelman toinen osa, jossa on insinöörihallinnon asiakirjoja. Oletettavasti af Forsellesin ja 1920-luvun järjestelytyön kädenjälki näkyy tässä osassa. Sota-arkistossa olleista asiakirjoista laadittiin nykyisin käytössä olevat kortistoluettelot vasta 1950-luvulla ja 1960-luvun alussa.¹⁰⁰

Voidaan täydellä syyllä ajatella—niin kuin on tehtykin—että nykyisessä Venäläiset sotilasasiakirjat -kokoelmassa on merkittävässä määrin ainoastaan niihin asiakirjaryhmiin kuuluvia asiakirjoja, jotka olivat arkistojenvaihtosopimuksen perusteella Suomelle jätettäviä, ja että muilta osin kokoelmassa on vain satunnaisia fragmentteja. Tähän on kuitenkin olemassa yksi—lähinnä teoreettinen—"mutta": asiakirjoja oli erotettu mm. Sota-arkiston kokoelmiin jo vuosia ennen arkistojenvaihtosopimuksen syntymistä ja jopa ennen kuin Tarton rauhansopimuksessa oli sovittu arkistojen luovuttamisesta. On mahdollista, että nämä erotetut ja näin luovutusten ulkopuolelle jääneet asiakirjat kuuluivat sattumalta pääosin juuri niihin asiaryhmiin, joiden myöhemmin sovittiin jäävän Suomelle, mutta on myös periaatteessa mahdollista, että tällä tavoin Suomeen jäi joltain muultakin alueelta asiakirjoja enemmän kuin mitä pelkkä sattuma edellyttäisi. Koska ei ole tiedossa, mitä kaikkea esimerkiksi Sota-arkisto yritti hankkia itselleen ja miten se siinä onnistui, ei voida sanoa, mikä tällainen alue olisi. Se kuitenkin tiedetään, että sekä Sota-arkisto että sotilasviranomaiset olivat eniten kiinnostuneita sotilaskirjallisuudesta ja vaihtosopimuksenkin mukaan Suomelle jäävistä sotilaallis-topografisista kartoista, joten käytännössä tulos varmaankin muodostui suurin piirtein arkistojenvaihtosopimuksen mukaiseksi.¹⁰¹

Sen sijaan on selvää, että yhden Venäläiset sotilasasiakirjat -kokoelman arkistonmuodostajan kohdalla ei voida puhua mistään fragmentaarisuudesta: Turusta löytyi viimeisten luovutusten jälkeen 12 laatikkoa 1. suomenmaalaisen tarkk'ampujarykmentin asiakirjoja ja kirjallisuutta vuosilta 1882 – 1914 kaikkiaan 60 – 65 hyllymetriä. Paikallinen komendantti oli maailmansodan alkuvuosina uskonut ne saksalaisten hyökkäyksen pelossa kaupungin viranomaisten hoidettavaksi ja ne löytyivät rakennuskonttorin vajasta vasta v.

selvästikään ollut kynämiehiä—en ole löytänyt riviäkään hänen kirjoittamaansa tekstiä—joten hänen näkemyksensä välittyvät meille korkeintaan hyvin epäsuorasti. Lähinnä Pietarissa toiminut Ylönen puolestaan laati toistasataa seikkaperäistä raporttia sekä lukuisia muita kirjoitelmia toiminnastaan.

¹⁰⁰ *Sota-arkistonhoitaja Veli-Matti Syrjön kertoman mukaan kokoelmaa luetteloivat tällöin Arnoldoff-niminen venäläisen everstin poika Viipurista yhdessä Vasili Lukjanovin kanssa, joka taas oli Kyyrölän venäläisiä. — Olen hänelle ja Sota-arkiston tutkija Sirkka Syrjölle kiitoksen velkaa heidän antamistaan tiedoista ja tähän artikkeliin liittyvistä kommentteista.*

¹⁰¹ *K. Ylösen raportti 16.4.1925, s. 3,17 ja 43 (UM 12 G10, kans. 2, "Arkistojen vaihto II", UM).*

1931.¹⁰² Noin 1800 arkistoyksiköllään 1. suomenmaalainen tarkk'ampujarykmentti on nykyisen kokoelman Sota-arkistosta siirretyn osan suurin arkistonmuodostaja. Vaikka arkisto ei olisikaan näiltä vuosilta täydellinen, se on kuitenkin muuhun kokoelmaan nähden poikkeuksellisen laaja ja edustava.¹⁰³

Kirjoitus on alun perin julkaistu teoksessa Arkisto, toim. Markku Mäenpää, Veli-Matti Syrjö ja Pirkko Taskinen (Arkistoyhdistyksen julkaisuja 5), Helsinki 1994, s. 153 – 178.

Tässä versiossa joitain kirjoitusvirheitä on korjattu. Loppuviitteet on muutettu alaviitteiksi. Viitteeseen 98 on tehty lisähuomautus. Optisen tekstintunnistuksen vuoksi tekstissä voi olla virheitä.

¹⁰² VA UM:lle 27.11.1931 nro 716 (UM 12 G10, kans. 3, UM).

¹⁰³ Laskelmieni mukaan kokoelman kolme suurinta arkistonmuodostajaa SA:sta siirrettyssä osassa ovat (suluissa arkistoyksikköjen määrä): 1. suomenmaalainen tarkk'ampujarykmentti (1801), Helsingin paikallinen sotilassairaala (1439) ja Viaporin linnoitus/linnoituksen esikunta (1177). Muilla muodostajilla on kokoelmassa yksiköitä alle viisisataa. Tarkkoja määriä on vaikea sanoa, koska eri luettelot on tehty eri tarkkuuksilla: esimerkiksi armeijakunnan intendenttuoriosaston arkisto saatetaan vuoroin käsittää omaksi kokonaisuudekseen ja vuoroin armeijakunnan arkiston osaksi. Lisäksi venäläisten nimien suomennokset eivät ole luetteloissa vakiintuneita (tai sitten kokoelmassa on paljon melkein samannimisiä muodostajia), joten on vaikea sanoa, milloin kyseessä on toinen muodostaja ja milloin sama muodostaja eri nimellä.